

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція незалежної України. Документи, коментарі, статті. – К., 1995. – Кн. 1. – С. 70.
2. Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 20. – Ст. 249.
3. Цельов О. Деякі аспекти компетенції міліції в сфері охорони підприємницької діяльності від монополізму та недобросовісної кон-

курентції // Громадянське суспільство і правова держава, проблеми становлення. – К., 1997. – С. 37.

4. Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14. – Ст. 168.
5. Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.
6. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 21. – Ст. 296.
7. Гражданское общество. Мировой опыт и проблемы России. – С. 35.

ЛІНГВІСТИЧНА СКЛАДОВА ПРИВАТНОГО ПРАВА:
СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОДНОГО ЗНАЧЕННЯ

Янчук І. А.,

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу проблем приватного права
НДІ приватного права і підприємництва АПрН України

У пізнанні основних закономірностей і засад юридичної галузі застосовується сучасний український лексикон. Мовні знаки є не тільки засобом накопичення, узагальнення, а й – поширення знань та обміну інформацією. Задіяні в цих процесах мовні знаки мають сприяти розумінню права в усіх його розгалуженнях і диференціаціях.

В теорії права велика увага приділяється категорії праворозуміння, вона є першоджерельною в юридичній герменевтиці, яка тлумачить право як продукт герменевтичного праворозуміння, яке конструюється засобами мови [1]. Проте мовні аспекти не можуть виступати головними як в герменевтиці, так і в будь-якій правовій галузі. Першочерговими є чинність законодавства, юридичні знання, фахова компетентність, стан правосвідомості тощо.

Особливість лінгвістичної участі полягає в тому, що саме мовна складова має втілювати різнобічні фахові міркування, створювати лексичні термінологічні одиниці для всього реєстру правових понять, надавати юридичній галузі різноманітні терміни на позначення змісту правових визначень, категорій, тлумачень тощо. Такі засоби зберігаються у мовній системі та можуть бути задіяні в процесах термінологічної номінації. Важливу роль у формуванні понятійного апарату відіграє також і мовна компетенція, яка дає змогу зорієнтуватися у можливостях мовних норм і правил, скористатися перевагами мовної системи, а також повною мірою застосовувати мовні властивості з метою найбільш вдалого втілення змісту юридичних понять у лексичну форму сучасної української мови. Такий погляд на формування і функціонування юридичного лексикону підтверджує необхідність системного вивчення сучасного стану, історичних витоків і тенденцій розвитку фахової юридичної мови.

Мовна складова, яка розкриває зміст усіх доктрин і категорій права, його теорій і методів, його сталих понять і термінологічних позначень, залишається актуальною ще й тому, що в будь-якій комунікативній ситуації всі співрозмовники прагнуть бути зрозумілими. Тому вдалий вибір і застосування лексикону як загальномовного, так і термінологічного вжитку дає змогу встановлювати правильний зміст правових понять і норм, а також уточнювати та доповнювати визначення (описи) та семантику правових тлумачень через використання саме тих мовних форм, які зберігають відповідне значення.

Враховуючи те, що право, безперечно, покликане слугувати оптимальному задоволенню суспільних інтересів і має творити і забезпечувати справедливість [2, с. 21], юридична наука не стоїть осторонь проблем, пов'язаних із семантичними характеристиками терміна, застосуванням зрозумілої і однозначної для всієї системи права термінології. Виходячи з функції права забезпечувати справедливе рішення, пропонуються також методи подолання багатозначності правової термінології та визначення однозначного терміна шляхом тлумачення, хоча із застереженням про те, що «тлумачення це не однозначний метод, він переважно потребує здійснення вибору між багатьма дискусійними варіантами і підходами» [2, с. 23].

Питання про мову та право, застосування мовних засобів у правових дефініціях є спільним питанням, в якому зацікавлена як галузь права, так і лінгвістика. Цим зумовлена можливість аналізувати та осмислювати проблеми термінологічної складової в праві не тільки з позицій праворозуміння та реалізації, а ще й виходячи з закономірностей розвитку мови, особливостей лексико-семантичних зв'язків, змін у номінаціях і словотвірних моделях, впливу мовних чинників тощо.

Такий підхід до термінологічної складової в юридичній галузі пояснюється тим, що семантична природа термінів (слів, терміносполучень) зумовлена вимогами з боку мовної системи, тенденціями та характерними ознаками, які притаманні мовним нормам і правилам, які мають враховуватися у фаховому обігу та вжитку. Вибір і залучення до юридичної науки термінологічних одиниць за таких підходів має свої переваги – мова пропонує способи термінотворення, завдяки яким лексичні одиниці набувають термінологічних ознак. Юридична галузь має зробити обґрунтований вибір, систематично поповнювати термінологію новими лексичними одиницями, що позначають нові реалії юридичної науки, практики, законодавства тощо. Завданням лінгвістики залишається узагальнення – систематизація, уніфікація та стандартизація вітчизняної термінології через створення, зокрема, галузевих тлумачних словників.

На думку дослідників мови, у формуванні термінологічної складової різних галузей знань важливу роль відіграє той апріорний факт, що мова довговічніша за будь-яку форму суспільної організації [3, с. 73]. Протягом тривалого періоду розвитку в мові накопичуються і зберігаються необмежені внутрішні властивості та можливості, унормовані вимогами та прави-

лами, за якими існує та стає наявним великий обсяг лексико-семантичних структур і сполучень, що набувають термінологічних ознак.

На сучасному етапі реалізується лише невелика частина таких можливостей. Якщо виникає потреба використання і впровадження у практику додаткових елементів мовної системи, – це стає можливим завдяки системним і функціональним особливостям лексичних елементів, «значення яких визначається місцем позначуваних понять у кожній з окремо взятих термінологічних систем» [3, с. 72].

Серед основних вимог, які висувуються до терміноутворення і терміновживання, виокремлюються такі: однозначна відповідність терміна поняттю; відповідність лексичного значення терміна позначеному ним поняттю; системність; раціональна стислість; словотворча (дериваційна) здатність; мовна правильність та ін. [4]. Обов'язковою ознакою терміна визнається також наявність тлумачення, опису, коментаря, тобто – дефініції. На цю особливість звертають увагу в дослідженнях семантичної природи терміна: термін – це «слово (словосполучення) спеціальної галузі застосування, яке позначає наукове або виробничо-технологічне поняття і потребує дефініції» [5, с. 32]. Будь-які фахові дефініції, юридичні тлумачення, коментарі створюються через застосування сталих термінологічних позначень відомих понять відповідної предметної галузі, що дає можливість відрізнити їх від інших описів. За таких ознак терміни мають бути системними, тобто утворюватися системним застосуванням словотворчих або інших мовних засобів. Системними є як прості терміни, так і терміни-словосполучення. Враховуючи такі вимоги, маємо приклади лексичного втілення семантики, пов'язаної з певною дією або подією: «дію позначають, як правило, віддієслівними іменниками з суфіксом *-ння*, утвореними від дієслів недоконаного виду: ізолювання, класифікування, повертання, згинання, устатковування, *подію* – віддієслівними іменниками з суфіксом *-ння*, утвореними від дієслів доконаного виду: заізолювання, повернення, устаткування, а *об'єкти* – відповідними однокореневими іменниками з іншими суфіксами: ізоляція, класифікація, поворот тощо [4]. Чи послідовно дотримуються цих вимог до термінологічного вжитку в юридичній галузі знань? Лінгвістичний аналіз юридичних текстів доводить, що перевага надається завершій дії, доконаному процесу, що не може вважатися системною помилкою або порушенням мовних правил, оскільки не протирічить таким наведеним вище ознакам терміна як раціональна стислість, словотворча (дериваційна) здатність і мовна правильність.

Термін як «мовне надбання» [3] уособлює ті критерії та підходи до терміноутворення і терміновживання, які зумовлюються системоутворюючими, системонабутими та системонейтральними характерними ознаками всього мовного матеріалу, який, в свою чергу, «відзначається необмеженою багатозначністю і нечіткістю» [6, с. 107]. До того ж, у діапазоні впливу системоутворюючих властивостей, які породжують системні зв'язки та відношення, системонабутих ознак, зумовлених входженням елементів до системи, та системонейтральних характеристик, не істотних

для системних одиниць, можуть виявитися інші підходи до формування елементів системи. Мова не є імперативною системою, яка розвивається за принципом «так правильно, а так неправильно». Тільки частина українського лексикону підлягає імперативній кодифікації, тобто піддається суворо обов'язковим правилам, решта – це диспозитивні норми, які допускають варіативність. Так, норми сучасної української літературної мови розмежовують значення слів *уява* та *уявлення*, порівняйте: скласти уявлення (це імперативна норма), скласти уяву (помилка). Помилковими також є: виключення (замість: *виняток*), відноситися (замість: *ставитися*), співставляти (замість: *збігатися*), слідуюче питання (замість: *наступне питання*), чинне місце (замість: *належне місце*), ціленаправлено (замість: *цілеспрямовано*), споживати інформацію (замість: *користуватися інформацією*), прийняти участь (замість: *взяти участь*), піднімати питання (замість: *порушувати питання*) та ін.

Диспозитивні норми виявляють здатність до вибірковості, завдяки якій можливості мовної системи реалізуються не повністю, а лише відповідно до суспільних потреб, комунікативних ситуацій, наукового вжитку тощо. Виявляється, що такі мовні властивості як вибірковість, традиційність, правильність і характерні особливості – динамічна рівновага, мовна толерантність та інші допомагають уникати помилок, попереджують небажаний вибір лексичної форми або сприяють збереженню необмеженої кількості різних мовних одиниць і конструкцій у межах терміносистеми. Через це термінологія часом опиняється перед вибором – якій мовній одиниці надати перевагу в наукових коментарях, тлумаченнях? Юридична галузь, як і будь-яка наукова галузь, у переважній більшості випадків залучає до фахових коментарів і тлумачень понять слова з урахуванням як семантики, так і їх граматичної форми. Вирішальну роль щодо слова відіграє, очевидно, семантичний підхід, який охоплює, щонайменше, найменування (позначення) певних об'єктів дійсності, лексичне значення слова, а також категоріальне значення граматичної форми. Зважаючи на це, перевага надається таким граматичним формам як іменник, в основу яких покладено категорію предметності. Саме їх семантична природа найбільш точно відповідає потребам та інтересам галузі в позначенні юридичних понять, найменувань, реалій та явищ. Мовні норми надають можливість використовувати її вибірковість щодо граматичної форми, коли йдеться про такі значення як «дія, процес», характерним втіленням яких є граматична форма дієслова. Тому така властивість мовної норми дає змогу залучати також до позначення дії або процесу іменники з відповідним значенням. Мовець у даному випадку може повною мірою скористатися такими перевагами мовних форм. Існує також і вплив позамовних чинників, завдяки яким активізуються процеси термінологічної номінації, актуалізуються найменування нових явищ і понять, але не варто перебільшувати їх вплив у ситуаціях щодо тлумачення правових понять, коментарів нормативних актів, юридичних термінів тощо.

Там, де йдеться про застосування мовних засобів, слід враховувати, що саме мовні властивості (перед-

усім, характер мовних зв'язків і вимог) зумовлюють спосіб і засоби тлумачень, які розкривають зміст і виокремлюють термінологічне значення правових знань. Термінологічна лексика в системі сучасної української мови представлена великою кількістю різноманітних одиниць – іменників, дієслів, прикметників (меншою мірою), значення яких виявляються і простежуються в межах тексту, речення, словосполучення. Необхідним компонентом будь-якого тлумачення виступає іменник, який за результатами багатьох досліджень є найчисленнішою за кількістю слів частиною мови і найпродуктивнішою за словотвірними можливостями [7, с. 229].

До семантичних характеристик іменника входять, насамперед, найменування того, що визначається як предмет. Але серед юридичних термінів наявна велика кількість віддієслівних іменників, що позначають дію, наприклад: захист, охорона, здійснення, реалізація, розроблення та ін. У словникових статтях семантика таких похідних іменників окреслюється як дія за значенням того дієслова, від якого утворилися такі найменування. Порівняйте: **Захист** – дія за значенням «захищати» (**захищати**: 1. Обороняти, охороняти від нападу, замаху, удару ворожих, небезпечних сил. 2. Пильно стежити за недоторканністю чогось і багато робити для цього // Боронити, відстоювати погляди, права, інтереси, честь). **Охорона** – дія за значенням «охороняти» (**охороняти**: оберігати від небезпеки, забезпечувати від загрози нападу, замаху когось / щось // Забезпечувати, гарантувати недоторканність // Оберігати від руйнування, знищення тощо [8].

Вибір фахової термінології на шляхах застосування в різних галузях права враховує лексико-семантичні процеси, які відбуваються у мові протягом тривалого часу її розвитку. Зміст фахового поняття зумовлюється особливостями щодо звуження або розширення значення, які відбуваються в межах терміносистеми. Тому такі терміни-іменники зі значенням дії – *захист*, *охорона* виокремлюють (або розмежовують) свої значеннєві характеристики завдяки семантичним відмінностям тих дієслів, від яких утворилися зазначені слова-терміни, а саме: **захищати** – дія звужена, спрямована тільки на оборону (охорону) від нападу, замаху, а також пильне відстежування недоторканності чого-небудь або когонебудь. **Охороняти** – дія різного спрямування, передбачає запобіжні заходи із забезпечення гарантування недоторканності, чим розширює значення і робить можливим включити до охоронних дій заходи із забезпечення недопущення руйнування, знищення тощо.

Семантичні особливості та переваги іменників за значенням дії повною мірою враховані в юридичному коментарі щодо захисту цивільних прав та інтересів [10], який розкриває зміст юридичних понять: *захист*, *охорона* через дію, насамперед, уточнюючи їх: «Під *захистом* слід розуміти дії уповноваженої особи, а також *діяльність* юрисдикційних органів та осіб, які у передбаченому законом порядку зобов'язані *вжити заходів*...», а також розрізняючи їх: «Захист відрізняється від поняття «охорона» тим, що останнє – ширше, воно включає, крім захисту, вжиття заходів для недопущення порушення суб'єктивних цивільних прав...», в тому числі конкретизуючи способи захисту: *визнання*

(права), *припинення* дії, яка порушує право, *відновлення* становища, *відшкодування* збитків тощо.

Семантична тотожність вихідних дієслів і похідних іменників (захист, охорона, діяльність, визнання, припинення, відшкодування та ін.) надає можливість активно залучати до наукового вжитку віддієслівні терміни-іменники за значенням дії та відзначати переваги застосування в юридичній галузі знань таких мовних форм як іменники за значенням дії, які набувають термінологічного змісту в межах фахової терміносистеми: наприклад: *виключення*: «виключення учасника із товариства», *витребування*: «витребування власником свого майна», *набрання* (чинності), *завдання* (шкоди), *настання* – *ненастання* (певної події), *передання* (речі), «записування (фіксування) виконання під час його здійснення». Через різні дії розмежовуються за термінологічним значенням такі віддієслівні слова як *здійснення*, *реалізація*, порівняйте: **здійснити**: 1) запроваджувати, втілювати в життя, робити що-небудь дійсним, реальним; 2) виконувати, робити щось (наприклад, «здійснити подорож»); **реалізувати**: здійснювати, робити реальним, втілювати щось у життя. Слова-терміни *вилучення*, *виведення* також вживаються залежно від значення у відповідних контекстах. На позначення «видалення чогось звідкись, із складу чогось» слід віддати перевагу слову *вилучення*. Слово *виключення* функціонує на позначення «виведення зі складу якоїсь організації, колективу, позбавлення права вчитися в навчальному закладі» тощо [9].

Таким є вплив внутрішніх мовних чинників (ознак і властивостей) на формування та вживання юридичної термінології, яка застосовується у фахових коментарях, тлумаченнях, визначеннях, нормативних статтях, – загалом, юридичних текстах. У такий спосіб в юридичній мові виокремлюються термінологічні пріоритети щодо конкретних мовних форм. І оскільки однозначним терміном треба позначити дію, характерну для юридичного поняття, то найбільш вдалим в таких випадках видаються форми віддієслівних іменників на позначення дії або стану, яких у системі сучасної української мови велика кількість. Тому перевага надається саме таким віддієслівним іменникам, які відповідають вимогам терміна, позначають зміст правових понять і набувають саме тих термінологічних ознак, які сприяють розумінню та однозначному тлумаченню юридичних текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Юридична енциклопедія* / За ред. Шемшученка Ю. С. – Вид. «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – К. – 1999. – 742 с.
2. *Цителіус Райнгольд*. Юридична методологія. Переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів – Роман Корнута. – К.: Видавництво «Реферат», 2004. – 176 с.
3. *Панько Т. І.* Методологічні засади вивчення й розвитку національної термінології // Теорія та прагматика термінологічної лексики: Тези доповідей республіканської науково-методичної конференції (Хмельницький, 28–30 травня, 1991 р.). – К.: НМК ВО, 1991. – 112 с.
4. *Термінологія*. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. – К.: Держстандарт України, 2000.
5. *Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю.* Лингвистические основы учения о терминах: Учеб. пособие для филол. спец. вузов. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.

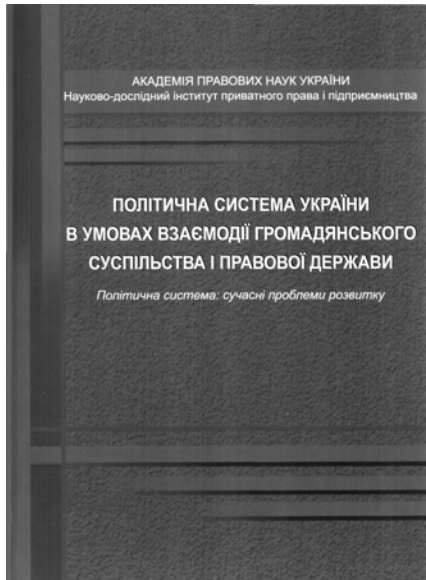
6. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. – К.: Вища шк. Головне вид-во, 1988. – 328 с.

7. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – Київ: Видавництво «Наукова думка», 1988. – 255 с.

8. Словник української мови. – Київ: Видавництво «Наукова думка», 1972.

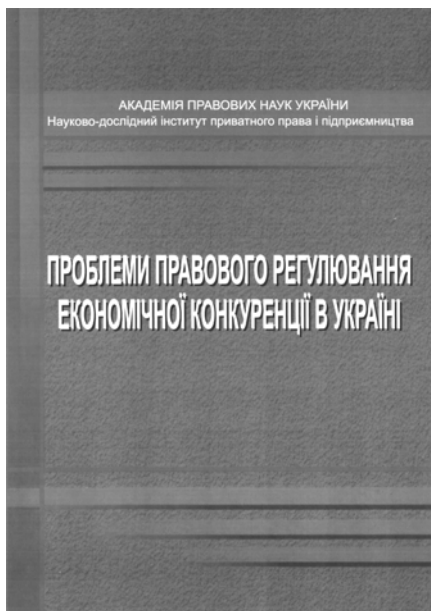
9. Російсько–українсько–англійський словник правничої термінології. Труднощі терміновживання. Загальна редакція Ю. Зайцева. – К.: Українська правнича фундація. – Київ, 1994. – 554 с.

10. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2-х ч. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – Ч. 1. – 692 с.

Політична система України в умовах взаємодії громадянського суспільства і правової держави / За ред. О. В. Скрипнюка. – К. – Т.: Підручники і посібники. – 224 с.

У цьому виданні викладено основні науково-теоретичні підходи в дослідженні політичних систем, представлено аналіз поняття політичної системи в сучасній політико-правовій науці, визначено функції і типи політичних систем у рамках розробки теми «Приватноправові засади становлення громадянського суспільства в Україні» (номер державної реєстрації 010811000493), яка виконується Науково-дослідним інститутом приватного права і підприємництва Академії правових наук України. У книзі досліджено феномен політичного управління і його особливості в політичних системах перехідного типу, надається цілісна характеристика політичної системи як специфічного предмету конституційно-правового регулювання. Приділяється увага проблемам визначення місця і ролі громадянського суспільства в політичній системі, аналізу теоретичних і практичних моделей взаємодії громадянського суспільства і правової держави, основних інститутів громадянського суспільства і їх значення в процесі забезпечення і захисту прав і свобод людини і громадянина. Видання буде корисним науковцям, політикам, викладачам, студентам, аспірантам, державним службовцям, всім, хто цікавиться теоретичними і практичними проблемами розвитку сучасних політичних систем.

Безух О. В. Проблеми правового регулювання економічної конкуренції в Україні. – К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва, 2008. - 192 с.

У монографії розглядаються проблеми сучасної економічної конкуренції та її правового регулювання. Аналізуються теоретико-правові питання здійснення економічної конкуренції, гарантії її державного захисту, забезпечення прав суб'єктів господарювання і споживачів, структура правових відносин в умовах економічної конкуренції.

Монографія ґрунтується на чинному законодавстві України з урахуванням зарубіжного досвіду. Розрахована на широке коло спеціалістів, аспірантів та викладачів вищих закладів освіти юридичного профілю.